

1

OM
FACKET

Tjänstemännen och medelklassen

Den 6 oktober 1929 hölls ett möte på restaurang Rosenbad i Stockholm, som på goda grunder har betecknats som tjänstemannarörelsens födelse; att restaurangen låg i samma byggnad som nu är Regeringskansliets centrum skänker i efterhand en extra aura åt händelsen.

Deltagarna var ombud för tretton föreningar som organiserade brukstjänstemän, tjänstemän inom verkstadsindustrin, arbetsledare i industrin, järnvägskontorister, fartygsbefäl, maskinbefäl, fartygstelegrafister, förmän (faktorer) inom den grafiska branschen, apotekare, journalister, bokhandelsmedhjälpare, försäkringstjänstemän samt bankmän. Syftet med mötet var att bilda en facklig topporganisation. Den viktigaste frågan gällde att uppnå förhandlingsrätt. Det gemensamma för föreningarna var att medlemmarna inte räknade sig som kroppsarbetare. Men vad var det egentligen som karakteriserade dem som arbetstagare och samhällsgrupp?

Den drivande kraften bakom mötet hette Viktor von Zeipel. Han var redan mångårig ombudsman i Svenska Bankmannaföreningen. I sitt inledningsanförande använde han olika ord: tjänstemän, löntagare, anställda, intellektuellt arbetande, medelklass. Livligast blev diskussionen om begreppet medelklass.

Journalistföreningens representant Sigfrid Hansson såg begreppet ”medelklass” som motsats till ”arbetarklass” och därför som skadligt, en naturlig hållning med tanke på att han som redaktör för LO:s tidning *Fackföreningsrörelsen*, som riksdagsledamot för Socialdemokraterna och som bror till Arbetarepartiet Socialdemokraternas ordförande, hade en central roll inom arbetarrörelsen. Han menade att LO i själva verket skulle kunna ta emot alla de organisationer som var företrädare på mötet som medlemmar.

Bankmannaförbundets mångårige ombudsman Victor von Zeipel var en av de drivande bakom tillkomsten av TCO och var ordförande i föregångaren Daco.

Industritjänstemännens representant, den filosofiskt skolade Helge Rydberg, var kritisk mot medelklassbegreppet av helt andra skäl. För honom var "tjänsteman" det centrala. Han menade att det moderna samhället bäst beskrevs med en indelning i tre klasser: arbetare, tjänstemän och kapitalets representanter. Tjänstemännens speciella funktion var att åstadkomma förening mellan kapital och arbete och att sköta förvaltningen i samhället. "Vi måste se sanningen i ögonen och organisera oss som klass", förklarade Rydberg. Ett alltför nära samarbete med LO skulle inte gagna tjänstemännen.

Både "medelklass" och "tjänstemän" blev på så sätt begrepp med viss udd mot LO, men detta önskade ingen. Tvärtom gällde det att skapa en organisation som kunde hävda sig tillsammans med LO utan att framstå som socialistisk. Det gällde enligt Helge Rydberg att "klara upp begreppen, så att våra medlemmar så snart ordet fackförening eller klass kommer på tal, icke ser det som ett rött skynke". Emellertid hade brukstjänstemännens representant svårt att tänka sig sina medlemmar i en organisation som i likhet med kroppsarbetarnas hade karaktären av fackförening.

Daco

När sedan en gemensam organisation för ”medelklassen” bildades den 3 maj 1931 fick den namnet De anställdas centralorganisation i Sverige (Daco). Det var uppenbarligen en kompromiss. Endast ett av de ingående åtta förbunden hade ”anställd” i sitt namn, medan det var vanligt i det fackliga föregångslandet Tyskland där man skilde mellan förbund för *Arbeiter* och för *Angestellten*. Tjänstemannabegreppet hade visserligen använts mest i debatten, men som led i förbundsnamn ingick det bara i Helge Rydbergs Sveriges Verkstäders Tjänstemannaförening som snart skulle döpas om till Svenska Industrijänstemannaförbundet, SIF. Daco angav sig i sina stadgar vara ”en samorganisation av anställdas yrkesföreningar”. Till ordförande valdes Viktor von Zeipel.

Gamla TCO

Även om Dacos stadgar gav utrymme för att ansluta förbund med anställda i offentlig tjänst kom ingen breddning mot den offentliga sidan till stånd. Emellertid hade von Zeipel under 1933 rest runt och haft kontakter med grupper av stats- och kommunalanställda och därmed stimulerat till bildandet år 1937 av en topporganisation för statliga och kommunala tjänstemän, som fick namnet ”Tjänstemännens Centralorganisation”. Det skedde på initiativ av Polisförbundet, som en gång hade startat i Stockholm under täcknamnet ”Kamraterna” för att inte avslöja karaktären av fackförening, samt Folkskolläraernas förbund som leddes av den mångbetrodde Ruben Wagnsson, undervisningsråd i Skolöverstyrelsen och tillika riksdagsledamot för Socialdemokraterna. Förutom dessa båda organisationer hörde det nybildade Sveriges Kommuntjänstemannaförbund, Fattigvårds- och Barnavårdsfunktionärernas Riksförbund, Försvarets underbefälsförening samt tre organisationer inom sinnessjukhusvården till grundarna. Det sammanlagda medlemstalet var cirka 40 000 att jämföra med Dacos cirka 50 000.

För grundarna av denna organisation, som i efterhand kommit att kallas ”Gamla TCO”, framstod tjänstemannabegreppet som självklart. (För enkelhetens skull talar vi om Gamla TCO även i fortsättningen.) Det hade sitt ursprung inom offentlig verksamhet och hade först omkring sekelskiftet 1900 börjat användas inom bankvärlden och industrin. Inom stat och kommun hade tjänstemännen en särskild rättslig ställning med bland annat anställningstrygghet och viss pension; förhandlingsrätt var det däremot inte tal om. Det sades att statens kaka var liten men säker. Orden tjänsteman förde länge tankarna till myndighetsutövning. Viktor von Zeipel menade att bankerna tagit till sig begreppet för att ”framträda med pondus och omgiva verksamheten med den nimbus som statlig auktorisation kunde vara ägnad att ge.” Ett mål för det nybildade TCO

var att försvara tjänstemännens rättsliga ställning. Man såg ”vissa tendenser” till att denna kunde försvagas samtidigt som tjänstemännens levnadsstandard hotade att sänkas. Ruben Wagnsson blev organisationens ordförande.

SR

För statstjänstemän högre upp på karriärstegen fanns sedan 1917 en organisation med namnet Sveriges Statstjänstemannanämnd. Den hade tillkommit för att hävda medlemmarnas intressen under första världskrigets dyrtid. Om Gamla TCO karaktäriserades av folkskollärare, poliser och underbefäl så dominerades denna organisation av läroverkslärare och officerare. Från 1943 hette den Statstjänstemännens Riksförbund (SR) men senare släppte förbundet ”tjänstemän” och blev enbart SR.

Daco och Gamla TCO blir TCO

På Dacos initiativ bildades 1943 en gemensam kommitté för att utreda möjligheterna till samverkan mellan ”tjänstemän i offentlig och enskild tjänst”, något som i realiteten pågått från det att Gamla TCO bildats. Som sekreterare i kommittén fungerade Daco-funktionären Otto Nordenskiöld, en ung jurist som via studentförmedlingen ett par år tidigare fått sitt första jobb på Daco. Resultatet blev en sammanslagning av de båda organisationerna.

När den nya organisationens namn skulle fastställas var det självklart att välja benämningen Tjänstemännens Centralorganisation (TCO). I själva verket hade Daco redan när Gamla TCO bildades verkat för att det namnet skulle reserveras för en framtida organisation öppen för samtliga tjänstemän i landet. Alla ville slå vakt om tjänstemannabegreppet och man menade att benämningen ”anställd” kommit ur bruk. Det hade rent av i Dacos stadgar fått ge vika för tjänstemannabegreppet. Det nya TCO:s konstituerande kongress ägde rum på Grand Hotel i Stockholm den 11 juni 1944. Antalet medlemsförbund var 38, det största var SIF med 32 000 medlemmar och det minsta Svenska Dövstum-lärsällskapet med 63 medlemmar. Hela organisationen omfattade drygt 180 000 medlemmar.

TCO:s förste ordförande blev Ruben Wagnsson, som dock snart utnämndes till landshövding och efterträddes av SIF:s starke man Harald Adamsson. Som verkställande tjänsteman, med titeln direktör, anställdes LO-ombudsmannen Valter Åman; till LO hade journalisten Åman rekryterats för att bekämpa kommunismen inom fackföreningsrörelsen. Från 1961 samlades ansvaret för att leda TCO hos en heltidsanställd ordförande. Den förste med den uppgiften blev Otto Nordenskiöld, som dessförinnan varit direktör.

Saco

Bland de begrepp Viktor von Zeipel hade använt i sitt öppningsanförande på restaurang Rosenbad för att karaktärisera den blivande medlemskadem återfanns även ”intellektuellt arbetande”. När ordföranden i Liberala ungdomsförbundet, professor Bertil Ohlin, 1943 i en ledare i Stockholms-Tidningen uppmuntrade fackliga strävanden bland yngre läkare, jurister med flera använde han ett liknande uttrycksätt. Ohlin skrev om behovet av en ”fackföreningsbetonad” sammanslutning av yngre intellektuella arbetare” med akademisk utbildning. Fram till denna tid användes akademikerbegreppet endast för anställda och studerande vid universiteten och vissa högskolor. När Sveriges Akademikers Centralorganisation (Saco) bildades 1947 hade begreppet utvidgats till att gälla alla yrkesutövare med akademisk utbildning. I Sacos stadgar slogs fast att organisationen var till för folk som hade en utbildning där inträdeskravet var studentexamen. Saco gick 1975 samman med SR och kom länge att domineras av anställda i offentlig sektor. Det skulle dröja till expansionen av civilingenjörsutbildningen på 1960-talet innan den privata sektorn i någon större utsträckning började anställa akademiker.

Tredelning

Länge kunde de fackliga centralorganisationernas tredelning tämligen väl definieras utifrån utbildningssystemets tredelning. LO bestod av arbetare med enbart folkskola i botten, TCO av tjänstemän med realskola eller flickskola som grund och Saco/SR av akademiskt utbildade med yrken och ämbeten som förutsatte studentexamen.

Tjänstemännen inom TCO, som till stor del var kvinnor, upplevde nog ofta att de hade gjort en viss karriär och kände stolthet över att de till skillnad från ”vanliga arbetare” kunde uttrycka sig på tyska som var första språk i skolorna till 1946 eller på engelska, dessutom behövde de i allmänhet inte smutsa ned sig i jobbet; lika påtagligt var att det ovanför dem i hierarkin alltid stod någon som tagit studenten, kanske en mycket yngre man – för det var nästan alltid män – en civilekonom, civilingenjör, civiljägmästare, läroverkslärare, officer, jurist, läkare, apotekare eller präst. Även om tjänstemännen hade viss utbildning och ansträngde sig för personlig förkovran blev de ständigt påmind om sin brist på utbildning och om att gräddfilen till positioner i arbetslivet gick via studenten och studier vid universitet eller högskola.

Dessa erfarenheter bland tjänstemännen bidrog till att TCO, när centralorganisationen bildades 1944, fick en ändamålsparagraf som innehöll ”att främja tjänstemännens bildningssträvanden”. För Saco gällde det först och främst att ta till vara de universitetsutbildades professionella intressen, det vill säga verka

för att man fick arbete på ”rätt nivå” och att försvara de olika utbildningarnas exklusivitet. Inom LO-kollektivet har individuell karriär aldrig haft en positiv klang. När arbetare avancerade till verkmästare och arbetsledare lämnade de oftast sina förbund. Detta var ett krav från arbetsgivarsidan som LO tidigt accepterat. Traditionellt har LO:s utbildningspolitik inte tagit sikte på att skapa karriärmöjligheter för den enskilde utan främst syftat till att ”höja klassen”. Att demokratisering och utbyggnad av utbildningsväsendet blev en profilfråga för TCO är naturligt mot bakgrund av medlemskårens erfarenheter.

Medelklassens organisation

Det utbildningssystem som länkade de flesta ungdomar till kategorin arbetare, en mindre andel till kategorin tjänstemän och en liten elit till gruppen akademiker finns inte längre och studentexamen har försvunnit som vattendelare. Nästan alla ungdomar har någon form av gymnasial utbildning som de avslutar med vit mössa, och närmare 40 procent genomgår utbildning på högskolenivå. Efterkrigstidens utbildningsreformer har redan fått ett genomslag som innebär att TCO har fler medlemmar med högskoleutbildning än Saco. Samtidigt har Saco nått nivån hälften så många medlemmar som TCO. Sedan år 2005 har TCO och Saco tillsammans fler medlemmar än LO.

Allt färre människor i arbetslivet tänker på sig själva som tjänstemän. Detta har lett till att TCO numera nöjer sig med förkortningen och inte skriver ut hela namnet. På samma sätt har många TCO-förbund ändrat sina namn så att tjänstemannabegreppet inte längre ingår. I många sammanhang presenterar sig TCO som medelklassens fackliga organisation.

När medelklassen på 1920-talet sökte former för att tillvarata sina intressen som löntagare var det självklart att man måste påverka de politiska beslutsfattarna. Arbetarklassens fackliga företrädare hade valt att göra det inom ramen för ett politiskt parti; i själva verket hade fackföreningsrörelsen en huvudroll när det socialdemokratiska partiet bildades år 1889. På samma sätt sökte bönderna ta till vara sina rättigheter genom att på 1910-talet bilda Bondeförbundet. På 1920-talet, i den parlamentariska demokratins barndom, var mönstret av politiska partier ännu svagt etablerat och det var ingen orimlig tanke att påverka politiken genom att bilda ett medelklassens parti. Både von Zeipel och Helge Rydberg hade engagerat sig för den tanken. Emellertid valde delegaterna på restaurang Rosenbad – på samma sätt som sedan dess alltid skett när medelklassen i Sverige format fackliga organisationer – att ställa sig neutrala i partipolitisk mening, men hela tiden söka gehör för sina intressen hos de politiska partier som varit intresserade av dialog.

Medelklassbegreppet har använts i Sverige i flera hundra år, ofta med prefixet ”den uppåtsträvande”. Det har alltid varit vagt och så är det fortfarande. Dock börjar det alltmer användas som synonym till både medlemmar i TCO och Saco och till ”tjänstemän” enligt den officiella statistiken. För de politiska partierna är den växande, och politiskt relativt lättrörliga medelklassen, en nyckelgrupp. Det är detta dagens TCO tagit fasta på i syfte att stärka dialogen med partierna.

Viktor von Zeipel, ordförande i Daco 1931-1936. Målad av Arne Cassel.

Facken i dagens värld

Fackföreningsrörelsen är ett barn av industrialismen. Idémässigt har den sina rötter i liberalismen med dess betoning av frihet för den enskilda människan. En sådan frihet gäller rätten att sluta sig samman i föreningar som inte kontrollerades av staten. Man brukar tala om 1800-talets lösa sammanslutningar som ”associationer” till skillnad från det förindustriella samhällets statsreglerade stånd och korporationer. Fackföreningarna representerar ett nytt slags organiserade associationer och växte under senare delen av 1800-talet fram som en del av de breda folkrörelserna – nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen med flera. I dagens värld är fackföreningarna en del av det civila samhället utan vilket ingen levande demokrati är tänkbar. För regimer med totalitära anspråk är det ett ständigt bekymmer att människor sluter sig samman utan att kunna kontrolleras av staten.

Upplösning av patriarkala band

Idén om individen i centrum medverkade också till att äldre patriarkala tänkesätt, där husbondeansvaret var centralt, fick träda tillbaka. Industrialismens arbetare förlorade det husbondeskydd som skråsamhället erbjudit. Med ett ständigt växande arbetarproletariat blev ”arbetarfrågan” akut överallt där industrisamhället tog över. Långt in på 1800-talet menade ledande ekonomer att misären bland arbetare inte gick att lösa med högre löner. De tyckte sig se en ”järnhård lönelag” som innebar att en växande arbetarbefolkning ständigt skulle äta upp löneökningar och hålla klassen kvar på existensminimum. Utsugningen av arbetarklassen, menade Karl Marx, skulle obönhörligen leda till revolution och till att arbetarklassen tog över produktionsmedlen. Mindre revolutionärt inriktade socialister utgick från att det var möjligt att successivt förbättra arbetarklassens levnadsförhållanden och satsade på att organisera arbetarna i ett parlamentariskt parti och i fackföreningar.

Bland tjänstemannagrupperna dröjde sig patriarkala förhållanden och visst husbondeansvar kvar. Andelen tjänstemän inom den privata sektorn var länge obetydlig och relationen till arbetsgivaren nära, vilket oftast gav både större trygghet och bättre ekonomisk utdelning än som kom arbetarna till del, men också bindningar och underordning. De offentligt anställda tjänstemännen åtnjöt skydd och särskilda förmåner som staten i nåder beviljade. Anställningen ansågs fram till 1940-talet grunda sig på en ensidig ”höghetsakt” som medförde lydnaplikt och innebar straffansvar för åtgärder som vidtogs i tjänsten. I Tyskland är höghetstanken fortfarande gällande rätt för de statliga och kommunala tjänstemän som har status av *Beamte*¹. Deras arbetsgivare kallas för ”husbonde” (*Dienstherr*) och *Beamte* är bundna till den demokratiska samhällsordningen med en trohetsed gentemot grundlagen på samma sätt som tidigare till kejsaren personligen.

Tjänstemännens – eller om man så vill medelklassens – fackliga organisering efter första världskrigets dyrtid representerar ett nytt kapitel i industrisamhällets utveckling. Nu upplevde allt fler tidigare privilegierade att de inte enbart kunde förlita sig på arbetsgivarens patriarkala välvilja. Än värre blev det efter depressionen i början av 1930-talet. När Ernst Ahlberg, Daco-ordförande 1936 och senare riksdagsledamot för Högerpartiet, argumenterade för fackliga rättigheter kunde det låta så här:

Ännu för några årtionden sedan kunde en anställd, som ägde kunskap inom sitt yrkesområde, utan oro se framtiden an. Vid sjukdom och ålderdom kunde han lita på arbetsgivarens stöd. Risken för arbetslöshet var ringa. Att skilja en tjänsteman från företaget, därför att hans arbetskraft under en övergående depression icke var erforderlig, ansågs nedsättande både för arbetsgivaren och företaget och hörde följaktligen till de absoluta undantagen.

Tjänstemannafrågan

Adertonhundralets sociala ”arbetarfråga” ersattes, som Arne H. Eriksson visat, av en ”tjänstemannafråga”, låt vara av mindre dimensioner. När Daco, Gamla TCO och de anslutna förbunden började driva tjänstemännens intressefrågor ökade de etablerade partiernas intresse av att lyssna på den organiserade tjänstemannarörelsen. Engagemanget förstärktes av att tankarna på ett särskilt tjänstemannaparti på sina håll levde kvar och att dessa nu idémässigt kunde anknyta till nya framgångsrika fascistpartier i Italien och Tyskland. Att döma av en genomgång av förbundstidningar och andra källor som journalisten Mats

1. Beamte översätts ibland med ”ämbetsmän”, vilket är felaktigt eftersom omkring hälften är tjänstemän av lägre grad och traditionellt organiserade i DGB.

Wingborg gjort på TCO:s uppdrag, förekom dock inte några som helst öppna nazistiska eller antisemitiska strömningar i tjänstemannarörelsen.

Vilsenheten och rädslan hos tidens mellanskikt skildrades träffsäkert i romanen *Hur ska det gå med Pinnebergs?* av tysken Hans Fallada (pseudonym för Rudolf Dietzen) som kom på svenska 1933; ”pinnebergare” blev snabbt synonymt med småborgare. Den unge LO-mannen Valter Åman hade sin åsikt klar om hur medelklassen skulle vinnas för socialdemokratin. I tidskriften *Tiden* skrev han 1935: ”Där vi vädja till arbetarnas kollektivgrupper där måste vi hos medelklassen vädja till familjen och individen.” Han hade också en bestämd åsikt om ”medelklassens psyke”: ”Medelklasselementen sakna den självkänsla, som de organiserade arbetarna besitta. Utan tvivel är kontoristen och tjänstemannen i allmänhet mera underdånig och auktoritetsdyrkande än arbetaren.” I värsta fall kunde dessa egenskaper som i Tyskland slå över i ”blind överhetsdyrkan”. Botemedlet var facklig organisering: ”Den som vet med sig att han genom egen och organisationens kraft kan hävda sina intressen, den måste också få en stark känsla för möjligheten att själv kunna medverka till att gestalta det sociala livet i stort.” Åman fick mothugg i SIF:s förbundstidning och återkom därför och förklarade sig under rubriken ”Medelklassens växande självkänsla”; den tog ”sig främst i uttryck i tron på möjligheterna att genom fackliga organisationer själv kunna öva inflytande över utgestaltningen av arbets- och lönevillkoren.”

Tjänstemännen samlade sig i egna centralorganisationer i ett skede då den nyvunna demokratin hotades från både höger och vänster. I Sverige gick utvecklingen i demokratisk riktning under 1920- och 30-talen, i många andra länder i Europa gick den åt motsatt håll. Diktaturer av olika kulör kunde då som nu inte tåla fria associationer av vad slag det vara månne. Där totalitära regimer tog makten dog det civila samhället ut.

Efterkrigstiden

Efter andra världskriget var för de västliga segrarmakterna återupprättandet av fria fackföreningar ett viktigt led i återställandet av demokratin. För Sovjetunionen blev målet däremot att i de stater som kom att höra till östblocket skapa fackföreningar styrda av kommunistpartiet. Man försökte också utvidga sitt inflytande över de kommunistiska fackföreningarna i Frankrike, Italien och annorstädes. Dessa konkurrerade med socialdemokratiska, trotskistiska, katolska och andra utan ideologiska eller konfessionella förtecken.

Berlinmurens fall i november 1989 ledde till Sovjetimperiets upplösning och slutet på det kalla kriget mellan öst och väst. Om någon enskild organisation ska pekas ut som orsak till denna utveckling så är det den polska, helt katol-

ska fackföreningen Solidarnosc. Den väckte på 1980-talet det civila samhället i Polen till liv och blev inspirationskälla för många olika demokratiska rörelser i hela östblocket.

Murens fall ledde också till en fördjupning och utvidgning av det europeiska samarbete som 1952 hade inletts med Kol- och stålunionen och som 1993 blev Europeiska unionen. I detta samarbete har medverkan av fackliga organisationer, arbetsgivarorganisationer och andra representanter för det organiserade civila samhället hela tiden setts som ett viktigt demokratiskt element. Det organiserade civila samhällets viktigaste företrädare inom EU är Europeiska ekonomiska och sociala Kommittén (EESK). Sedan Sverige blev medlem i EU finns i EESK personer som är nominerade av LO, TCO och Saco samt Svenskt Näringsliv och andra intresseorganisationer.

De svenska fackliga centralorganisationerna samarbetar sedan början av 1970-talet på nordisk nivå inom Nordens fackliga centralorganisation (NFS) och på europeisk nivå inom Europafacket (EFS) till vars grundare LO och TCO hör, medan Saco vann inträde först under andra hälften av 1990-talet. Centralorganisationerna i samtliga länder runt Östersjön samarbetar sedan denna tid också inom ett fast nätverk med förkortningen BASTUN (Baltic Sea Trade Union Network) som bildats under aktiv förmedling av TCO (se nedan sid. 181).

Den fackliga rörelsen på världsnivå bestod in på 2000-talet av den västdominerade antikommunistiska Fria fackföreningsinternationalen (FFI), den katolska Kristna internationalen (WCL) och den kommunistiska Fackliga världsfederationen (FVF). Efter Berlinmurens fall frigjorde sig fler och fler kommunistpartistyrda fack och lämnade FVF. Det ledde också till att de har välkomnats i Europafacket. FFI och WCL gick 2006 samman under namnet Internationella fackliga samorganisationen (IFS). IFS är nu helt dominerande och omfattar (år 2010) drygt 300 fackliga centralorganisationer i 156 länder med sammanlagt 176 miljoner medlemmar. Från Sverige ingår LO, TCO och Saco.

På världsnivå finns FN-organet ILO som består av tre parter: regeringar, arbetsgivare och arbetstagare. Det tillkom som en del av fredsuppgörelsen efter första världskriget och var tänkt att bli ett forum för dialog mellan dessa tre parter i syfte att "främja social rättvisa och humana arbetsvillkor som en förutsättning för fred mellan och inom nationerna." ILO är i sig ett uttryck för fackens centrala roll i dagens värld.

Hur unikt är Sverige?

Det sägs ofta att den svenska fackliga situationen är unik, men egentligen är varje land mer eller mindre unikt i detta avseende lika väl som i de flesta andra. Den bild vi nu kan avläsa i olika länder är resultatet av en lång utveckling. I ett sent industrialiserat land som Sverige har det varit möjligt att lära av både framgångar och misstag i länder där fackföreningsrörelsen har en längre historia. Viktigt att hålla i minnet är också att utvecklingen i Sverige skett tämligen kontinuerligt och inte brutits av revolution, krig och främmande ockupation såsom skedde i flertalet länder i Europa under 1900-talet.

När TCO firade femtioårsjubileum sommaren 1994 var huvudarrangemanget ett forskarseminarium där det gällde att sätta in den svenska tjänstemannarörelsen i ett internationellt, framför allt europeiskt perspektiv – högst naturligt med tanke på att Sverige då kandiderade för medlemskap i EU. Den fackliga rörelsen har alltid varit inställd på internationell samverkan för att hävda sina intressen. I en alltmer internationaliserad värld blir denna samverkan allt viktigare, därmed också behovet att förstå fackliga förhållanden i andra länder.

Sociologen Anders Kjellberg lyfte vid jubileet fram fyra svenska karaktäristika. Dessa är utgångspunkt för kommentarerna i det följande.

”Världens högsta fackliga organisationsgrad”

Den höga svenska organisationsgraden går framför allt tillbaka på 1930-talets framgångar med att organisera tjänstemän i industrin, något som fortfarande ser sig tämligen unikt. Mindre anmärkningsvärd är vår höga organisationsgrad bland arbetare och tjänstemän inom offentlig sektor. Särskilt de offentligt anställda tjänstemännen, inte minst lärarna, hör i många länder till de bäst organiserade löntagargrupperna.

TCO 50 ÅR

Nuvarande TCO bildades den 11 juni 1944. Till 50-årsjubileet gör TCO-tidningen en djupdykning i tjänstemannarörelsens historia. På följande sidor beskriver vi de viktigaste händelserna decennium för decennium. Några av förgrundsfigurerna hjälper oss att minnas.

Medlemsstatistiken säger mycket om hur kåren har förändrats. Striderna förtjänar också ett eget kapitel, liksom TCO:s verksamhet lokalt och globalt. En koncentrerad version av en 50-års historia, håll till godo. Spara den gärna.

Hon var med från början

Förenings- och förhandlingsrätten som kom 1937 drev tjänstemännen att gå ihop för att bli maktigare. Därför bildades TCO 1944, enligt Agda Rönset. Och hon bör ju veta för hon var med.
- Tjänstemännen behövde facklig styrka för att kunna driva lönefrågor och få fackliga avtal, säger hon.

FORTS PÅ NESTA SIDA

Agda Rönset var på 40-talet medlem i den svenska Tjänstemannaförbundet som grundades 1937. Hon blev förbundets första kvinnliga ordförande och ledde sedan flera avsnitt av TCO:s historia.

START

DAGO, OBESMITTAT AV REVOLUTIONÄRA IDEER

När han på 20-talet tjänade som facklig sekreterare i det nybildade Svenska Metallarbetarförbundet blev dagligt arbete en viktig del av hans liv. Det var förutom Metallarbetarförbundet som han blev medlem i Svenska Tjänstemannaförbundet 1937.

Den första tiden som facklig sekreterare var mycket utmanande. Det var inte bara att han skulle hantera de många frågorna som kom in till honom, utan också att han skulle kunna förmedla dessa till de olika avdelningarna i förbundet.

En av de stora utmaningar var att han skulle kunna förmedla de olika avdelningarnas åsikter till den centrala styrelsen. Det var en mycket viktig roll som han fick spela.

En annan utmaning var att han skulle kunna förmedla de olika avdelningarnas åsikter till den centrala styrelsen. Det var en mycket viktig roll som han fick spela.

En tredje utmaning var att han skulle kunna förmedla de olika avdelningarnas åsikter till den centrala styrelsen. Det var en mycket viktig roll som han fick spela.

En fjärde utmaning var att han skulle kunna förmedla de olika avdelningarnas åsikter till den centrala styrelsen. Det var en mycket viktig roll som han fick spela.

TCO-tidningen 16/1994.

Den siffran för organisationsgrad som redovisades på femtioårsjubileet var 85 procent. År 2008 hade den rasat till 71 procent men var dock något högre, 72 procent, om enbart tjänstemännen räknas. Både den höga siffran och nedgången har samband med förändringar i arbetslöshetsförsäkringen.

En huvuduppgift för de tidiga fackliga organisationerna var att samla pengar till kassor som kunde användas för att stödja medlemmar vid arbetslöshet. Från början av 1900-talet skapades – enligt belgiskt mönster – i Danmark, Norge och Finland ett statligt reglerat system av frivillig arbetslöshetsförsäkring som byggde på de fackliga kassorna och som förutsatte betydande statsbidrag. I Sverige infördes systemet 1934 av en socialdemokratisk regering med stöd av det liberala Frisinnade folkpartiet. Dock skulle det dröja till 1940 innan den första kassan för tjänstemän infördes. Tjänstemännen skulle ända fram till 1960-talet i stor utsträckning förskonas från arbetslöshet. För dem var pensionsfrågan från början mer central.

I Danmark och Finland, som behållit sambandet mellan fackliga organisationer och arbetslöshetsförsäkring, låg organisationsgraden 2008 på samma nivå som i Sverige.

Den ovan redovisade nedgången i Sverige torde framför allt ha orsakats av en kraftig höjning av egenavgiften till a-kassan och av att skatteavdraget för fackföreningsavgift avskaffades. Många upplevde att det blev för dyrt att vara med i facket. Detta illustrerar hur politiska åtgärder i ett land snabbt kan påverka organisationsgraden.

”En strikt uppdelning i tjänstemanna- och arbetarfackföreningar”

Landsorganisationen i Sverige tog, till skillnad från många andra europeiska centralorganisationer, tidigt ställning för att enbart organisera arbetare. Vilka som skulle räknas som arbetare inom kontor och handel blev emellertid föremål för långvariga och ibland irriterade diskussioner med tjänstemannafack. Men när Sigfrid Hansson påstod att de blivande Daco-förbunden i stället för att bilda eget skulle kunna tas upp av LO, var detta nog mest uttryck för hans egna tankar. Värt att understryka är dock att han som ledande LO-man aktivt deltog i bildandet av Daco i egenskap av ordförande i Journalistförbundet. Erfarenheterna av fristående tjänstemannafack blev från LO-synpunkt positiva. Det goda samarbetet manifesterades när TCO bildades genom att Valter Åman kunde gå från LO till den ledande kanslpositionen inom TCO. På många håll – där arbetarrörelsen strävat efter att få med tjänstemän – har i stället arbetsgivarstyrda, så kallade gula fackföreningar, kommit till.

För den svenska tjänstemannarörelsens fäder hade förhållandena i Tyskland efter första världskriget gett inspiration, även om detta land med tre centralorganisationer för ”Angestellen” – en socialdemokratisk, en katolsk och en liberal – inte kunde tjäna som direkt förebild.

Efter andra världskriget styrdes den fackliga reorganiseringen i Västtyskland framför allt av segrarmakten England och dess allomfattande TUC, som inte kunde tänka sig att en särskild tjänstemannaorganisation behövdes. Dock lyckades den nya centralorganisationen DGB (Deutscher Gewerkschaftsbund) inte organisera tjänstemän i särskilt stor utsträckning vilket skapade utrymme för att bilda tjänstemannaorganisationen DAG (Deutsche Angestellten Gewerkschaft), som dock 2001 gick upp i ett nytt stort förbund för tjänstesektorn inom DGB.

På de flesta håll i Europa utvecklades fackföreningsrörelsen som en del av den socialistiska arbetarrörelsen och i opposition mot den rådande politiska ordningen. Men i Sydeuropa och på andra håll där den katolska kyrkan var stark kunde konkurrerande fackföreningar från 1891 grundas med påvlig välsignelse. Detta skedde genom den berömda encyklikan *Rerum novarum* (Nya förhållanden) som innebar en total omsvängning från påvens sida. I en del länder har man undvikit splittring genom att diversifiera fackens partipolitiska och konfessionella anknytning och bygga upp ett organiserat samarbete med flera partier och olika konfessioner. Tyska DGB och österrikiska ÖGB (Österreichischer Gewerkschaftsbund) är exempel på detta.

I Sverige innebär den strikta uppdelningen i tjänstemanna- och arbetarfackföreningar tillika en indelning i fack som har, respektive inte har, ett organiserat samarbete med det socialdemokratiska partiet (SAP) och inte heller med något annat parti.

I Danmark och Finland är förhållandena likartade som i Sverige. Norska LO, med stark koppling till Arbeiderpartiet, har däremot ambitioner att, i konkurrens med Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund (YS), organisera tjänstemän. Detta har dock lyckats endast i begränsad omfattning och konkurrensen har bidragit till att organisationsgraden är lägre där än i övriga Norden.

En strikt uppdelning borde förutsätta att det finns en klar gräns mellan arbetare och tjänstemän. Så har aldrig varit fallet, och de skillnader som en gång fanns har till stora delar utjämnats. Detta kan vara ett av skälen till att det vaga medelklassbegreppet mer och mer kommit i bruk.

"I Sverige har facken strävat efter att organisera alla "sina" inom en bransch"

Facken har uppstått genom att löntagare inom en yrkesgrupp gått samman. När fackliga föreningar en gång började bildas i England användes termen "trade union" med betydelsen sammanslutning inom ett yrke eller ett skrå. Ju mer man upplevde hur svårt det kunde vara att förhandla med en gemensam arbetsgivare när den fackliga sidan företräds av många inbördes oeniga organisationer, desto angelägnare framstod behovet av att gå samman branschvis.

Svenska LO började tidigt tillämpa branschmodellen under namn av industriförbundsprincipen. På tjänstemannasidan nådde SIF några årtionden senare internationellt sett enastående framgångar när man gick ut och rekryterade kontorspersonal från "kontorsflickor" och uppåt enligt vad man kallade den vertikala principen, eller i verkligheten snarare från kontorschefer och nedåt. Mer mödosam var HTF:s väg att bygga upp en vertikal organisation inom handeln. Den offentliga sektorns kraftiga utbyggnad från 1950-talet och framåt gav enligt samma princip stora rekryteringsframgångar åt Kommunaltjänstemannaförbundet och Statstjänstemannaförbundet.

I TCO ingick redan från början yrkesförbund av lärare, poliser, journalister med flera. De stora yrkesförbunden har strävat efter att företräda yrkesgrupperna inom hela branschen. Lärarförbundet har samlat olika lärargrupper inom sig och är nu TCO:s näst största medlemsorganisation. På liknande sätt har Vårdförbundet samlat sjuksköterskor, röntgensjuksköterskor, barnmorskor och biomedicinska analytiker inom ett förbund med mer än 100 000 medlemmar.

De traditionella arbetsledarna i industrin har inte funnit sig väl till rätta i branschstrukturen. Detta gäller i Sverige såväl som i andra länder. De har haft intresse av att lyfta fram chefskapet som yrkesidentitet. Från att vid grundandet ha utgjort det näst största förbundet i TCO har det svenska arbetsledarförbundet två gånger lämnat och återinträtt i TCO. Förbundet som nu heter Ledarna är sedan förbundet 1997 uteslöt ur TCO inte anknutet till någon centralorganisation.

TCO är enligt sina stadgar en organisation för tjänstemannaförbund. För att ett förbund ska beviljas medlemskap i TCO krävs numera att det organiserar "professionella och välutbildade yrkesutövare". Detta kan jämföras med Saco som säger sig bestå av "fackförbund och yrkesförbund" som rekryterar akademiker och jämförbara kvalificerade yrkesutövare. Tidigare ville Saco tona ned organisationens fackliga karaktär till förmån för karaktären av sammanslutning av professioner. Både TCO och Saco rymmer såväl yrkesförbund som "vertikal-förbund".

Gemensamt för samtliga svenska fackliga organisationer, inom såväl LO som TCO och Saco torde vara att de fäster allt större vikt vid yrkes- och utbildningsfrågor. Allt fler förbund kan ha självständiga yrkesutövare som är egna företagare som medlemmar. Samtidigt har förbundsstrukturen successivt förändrats i riktning mot allt större förbund. Detta har i sin tur möjliggjorts genom att skillnaderna i villkor utjämnats, vilket kan uttryckas så att möjligheten till solidaritet mellan olika yrkesgrupper vidgats.

Utvecklingen i Sverige är långt ifrån unik. Det allomfattande brittiska TUC har numera hälften av medlemmarna samlade i två förbund och ett totalt antal på 58. Detta kan jämföras med Sverige där LO, TCO och Saco tillsammans har 52 förbund. Vad som gör att ett litet förbund väljer att trots ansträngda resurser avstå från att gå upp i ett större kan ha många olika orsaker, men ofta är en speciell samhörighet den viktigaste. TCO-förbundet för anställda i Tullverket och Kustbevakningen, Tull-Kust, med 2 200 medlemmar är ett gott exempel.

”I Sverige är facket starkt både centralt och på arbetsplatsen”

I Sverige ser vi det som självklart att det finns ett direkt samband mellan olika fackliga nivåer. Att facket ska finnas på arbetsplatsen är lika självklart. Embryot till fackföreningar var för tjänstemännen ofta kamratföreningar på arbetsplatsen, föreningar som tillkommit för att stärka sammanhållningen inom gruppen. I medbestämmandelagen från 1976 knyts de olika nivåerna ihop. Karakteristiskt är att bara kollektivavtalsbundna fackliga organisationer är bärare av lagens rättigheter till medbestämmande.

I Sverige ställer vi oss frågande till att många lokalt förtroendevalda i England – shop stewards – räknas till en särskild rörelse, lite grann vid sidan av den officiella fackföreningsrörelsen. Lika udda framstår driftsråden i Tyskland – Betriebsräte – som väljs och är strängt reglerade enligt en särskild lag vars tillämpning framgår av en bok som nått över 2 000 sidor på grund av ständigt nya kommentarer. När man talar om facket i Tyskland är det alltid de avtalslutande förbunden som avses.

Även om förhållandena i England och Tyskland är mycket olika finns gemensamma rötter i den så kallade rådrörelsen som hade sin inspiration ifrån de ryska arbetar- och soldatråd som tog över sina arbetsplatser i ett tidigt skede av den ryska revolutionen. Lenin berömde 1920 särskilt shop stewards som en ”uttalat proletär massrörelse”.

Under de kaotiska förhållanden som rådde i Tyskland efter första världskrigets slut och kejsardömets fall genomförde råden omfattande strejker som den socialdemokratiska regeringen ingrep mot med vapenmakt. Råden bekämpades också av den etablerade fackliga rörelsen, men man accepterade deras existens om regeringen band in dem i lagliga former. På så vis kom en bestämmelse om valda representanter för ”arbetare och tjänstemän” i ”arbetarråd” på företagen att skrivas in i den nya grundlag som gällde tills Hitler kom till makten. Efter Hitlers fall återupprättades driftsråden spontant på många håll, i första hand för att få produktionen i gång, och enigheten var stor om att

en ny särskild lag om sådana råd behövdes. Under efterkrigstiden har sedan gällt att facken är avtalsslutande kamporganisationer ovanför företagen medan driftsråden, genom ett omfattande medbestämmande som facken tillkämpat råden, verkar för goda förhållanden på arbetsplatsen, inte minst ser till att kollektivavtalen följs. I dag menar ”förnyare” inom den tyska fackliga rörelsen att driftsråden bör få rätt att anpassa kollektivavtalen till lokala förhållanden medan ”traditionalister” anser att detta skulle bryta upp den fackliga solidariteten och minska fackförbundens betydelse.

I England bekämpade de etablerade facken shopstewards-rörelsen med vad som med en modern term skulle kunna kallas repressiv tolerans. Det brittiska kommunistpartiets strategi att helt knyta rörelsen till sig misslyckades. I stället har den levt vidare inom vissa TUC-förbund, främst inom industrin. Under 1950- och 60-talens högkonjunktur kom shop stewards mest att kopplas ihop med olovliga lokala strejker. En lagstiftning från 1971 syftade bland annat till att förhindra sådana olovliga aktioner.

I ett land som Italien, och i någon mån Frankrike, har den lokala nivån fått betydelse först genom den sociala rörelse som förknippas med årtalet 1968. I Italien fick lokala förtroendemän rätt till möten på betald arbetstid 1970. Tidigare var de kommunistiska facken i dessa länder inte särskilt intresserade av lokal organisering eftersom den lokala nivån var svår att styra utifrån partiets centrala strategier. Den svenska lagen om facklig förtroendeman tillkom 1974. I Italien sker kollektivavtalsförhandlingar, enligt en överenskommelse från 1993, branschvis och på lokal nivå under gott samarbete mellan de olika fackliga organisationerna.

I Sverige ledde kraven på företagsdemokrati år 1923 till ett lagförslag som hade inspiration från England och Tyskland. Det avvisades dock helt av arbetsgivarsidan men återkom på samma sätt som i andra länder efter andra världskriget. Det ledde till 1946 års avtal om företagsnämnder som i stort byggde på 1923 års förslag. Företagsnämnderna bestod av representanter för företagsledningen och de anställda och skulle vara forum för information och samråd. Avtalsslutande parter var LO och SAF respektive TCO och SAF. På grund av tjänstemännens allmänt lägre organisationsgrad tvingades TCO till en början acceptera SAF:s krav att även oorganiserade skulle få delta i valen till nämnderna på arbetsplatser där organisationsgraden inte nådde upp till 75 procent.

Företagsnämndsavtalet avlöstes 1976 av medbestämmandelagen (MBL) som var avsedd att ge ett betydligt större inflytande för de anställda. Då var det sedan länge en självklarhet att medbestämmandet utövades av representanter som utsågs av de fackliga organisationerna. Detta är som framgått inte fallet

överallt i Europa, vilket har lett till komplikationer när fackligt medbestämmande ska organiseras gränsöverskridande på EU-nivå.

Under 70-talets första hälft blev inflytande och medbestämmande en allt viktigare fråga för TCO och förbunden. En förbundsgemensam arbetsgrupp (SAMKO) utarbetade ett antal debattskrifter som ifrågasatte arbetsgivarnas rätt att ensam leda och fördela arbetet. Detta blev ett viktigt inslag i de diskussioner och utredningar som föregick MBL.